فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره چهل ودوم، بهار ۱۴۰۲- صفحات ۵۲-۳۵

عوامل کاهش گرایش به اقتصاد اسلامی در ایران

نوع مقاله: پژوهشی

لطفعلی عاقلی[۱]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۷/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۸/۸

چکیده

استقرار جمهوری اسلامی در ایران از سال ۱۳۵۸ می‌توانست زمینه‌ساز توجه به اقتصاد اسلامی‌باشد. مباحث اقتصادی مطرح شده توسط شهید بهشتی و شهید مطهری آغازی بر اقتصاد اسلامی بود. اجرای بانکداری بدون ربا از سال ۱۳۶۲ نیز مکمل مباحث اقتصاد اسلامی بوده است. اما با پایان جنگ تحمیلی و شروع برنامه‌های بازسازی اقتصادی ایران، توجهات از اقتصاد اسلامی به اقتصاد متعارف گسترده شد. در دوره‌های بعدی نیز تلاش شد شمع اقتصاد اسلامی‌روشن بماند. با این حال، نفع شخصی، فسادهای گسترده و تورم‌های شدید درچارچوب اقتصاد ایران، سبب کم‌سویی اقتصاد اسلامی و به حاشیه راندن آن شد و در دوره‌های اخیر امتیازات پژوهشی قابل اختصاص به مقالات مرتبط در زمینه اقتصاد اسلامی‌توانسته است اسم اقتصاد اسلامی را در محافل دانشگاهی همچنان زنده نگه دارد. نظام اقتصاد اسلامی به مانند سایر نظام‌های اقتصادی، اجزای خاص خود را دارد. در این نظام مالکیت رکن اصلی محسوب می‌شود. مالکیت منابع طبیعی در کنار مالکیت عوامل تولید ساختار اقتصادی را تشکیل می‌دهند. بازارها از دیگر اجزای اقتصاد اسلامی به شمار می‌روند. در این مقاله، تلاش می‌شود موضوع اقتصاد اسلامی در قالب برنامه‌های توسعه پنج ساله و سایر اسناد بالادستی بررسی شود و کم توجهی به اقتصاد اسلامی از لابلای این برنامه‌ها مورد تحقیق قرار گیرد.

کلمات کلیدی: اقتصاد اسلامی، برنامه توسعه، مالکیت، فساد

طبقه بندی JEL: D73, G32, O20, P40

[۱] دانشیار پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس aghelik@modares.ac.ir

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-26]

مقدمه

اقتصاد اسلامی به مثابه یک نظام اقتصادی با مباحث علمی شهید صدر از دهه ۱۳۵۰ شمسی رونق گرفت. وی در کتاب اقتصادنا کوشیده مکتب و نظام اقتصاد اسلامی را با تاکید بر موضوع مالکیت مورد بحث قرار دهد. به دنبال تلاش‌های ارزنده وی، اقتصاد اسلامی وارد محافل آکادمیک شد و بعدها افرادی چون شهید بهشتی و شهید مطهری در ایران هدایت کوشش‌های علمی در این زمینه را به عهده گرفتند.

استقرار جمهوری اسلامی در ایران از سال ۱۳۵۸ می‌توانست زمینه ساز توجه به اقتصاد اسلامی‌باشد. اجرای بانکداری بدون ربا از سال ۱۳۶۲ نیز مکمل مباحث اقتصاد اسلامی بوده است. اما با پایان جنگ تحمیلی و شروع برنامه‌های بازسازی اقتصادی ایران، توجهات از اقتصاد اسلامی به اقتصاد متعارف گسترده شد. در دوره‌های بعدی نیز تلاش شد شمع اقتصاد اسلامی روشن بماند.

نظام اقتصاد اسلامی به مانند سایر نظام‌های اقتصادی، اجزای خاص خود را دارد. در این نظام مالکیت رکن اصلی محسوب می‌شود. مالکیت منابع طبیعی در کنار مالکیت عوامل تولید، ساختار اقتصادی را تشکیل می‌دهند. بازارها از دیگر اجزای اقتصاد اسلامی به شمار می‌روند.

گرایش به اقتصاد اسلامی در دهه اول انقلاب به دلیل طرح موضوعاتی چون عدالت، بانکداری غیر ربوی، قرض‌الحسنه، تعاون و مانند آنها به صورت محدود صورت گرفت. امروزه هم زمانی که صحبت از اقتصاد اسلامی می‌شود بلافاصله گرایش‌ها به بانکداری اسلامی معطوف می‌شود. اما گرایش به اقتصاد اسلامی در داخل کشور به عنوان علم در حال کمرنگ شدن است، در حالی که در عرصه جهانی، روندی متفاوت دنبال می‌شود و برگزاری مجامع سالانه در سطح بین المللی و انتشار مجلات اقتصاد اسلامی حکایت از رونق اقتصاد اسلامی لااقل در عرصه نظری دارد. برای نمونه می‌توان به انتشار مجله مطالعات اقتصادی اسلامی[۱] توسط موسسه انتشاراتی Emerald، مجله تحقیقات بازرگانی و اقتصادی اسلامی[۲] توسط دانشگاه Muhammadiyah Yogyakarta اندونزی و مجله اقتصاد اسلامی[۳] توسط دانشگاه علوم اجتماعی آنکارا اشاره کرد.

در این مقاله، تلاش می‌شود موضوع اقتصاد اسلامی در قالب برنامه‌های توسعه پنج ساله بررسی شود و کم توجهی به اقتصاد اسلامی از لابلای این برنامه‌ها مورد تحقیق قرار گیرد.

---

۱ Islamic Economic Studies

۲ Journal of Islamic Economic and Business Research

۳ Journal of Islamic Economics

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-26]

پیشینه تحقیق

در زمینه عوامل کاهش گرایش به اقتصاد اسلامی در ادبیات موجود منیعی یافت نشد. بیشتر منابع موجود به اهمیت اقتصاد اسلامی و تفاوت‌های آن با اقتصاد متعارف پرداخته‌اند. درهمین زمینه بختیاری (۱۳۷۹) موضوع اقتصاد اثباتی، اقتصاد هنجاری و اقتصاد اسلامی را مطرح کرده و معتقد است که تفکیک و تمایز بین علم اقتصاد و مکتب اقتصادی، همان تفکیک بی حاصل اقتصاد هنجاری و اثباتی است.

عقلانیت دراقتصاد اسلامی موضوع مطالعه دادگر و عزتی (۱۳۸۲) است. به اعتقاد آنها، عقلانیت در علم اقتصاد، به عنوان یک پیش‌فرض برای رفتار عاملان اقتصادی از مبانی انسان‌شناسی پس از رنسانس و در عصر روشنگری به دست آمده است. آنها عقلانیت با مفهوم سنتی را تعدیل کرده و به عقلانیت مطابق دیدگاه اسلامی می‌پردازند.

صدر(۱۳۸۱) درتبیین ارتباط و تعامل میان علم اقتصاد و مکتب اقتصادی اسلام به تعریف و تشریح معرفت‌های علمی و مکتبی پرداخته و مکتب اقتصادی اسلام را از زبان شهید صدر بازگو کرده است. وی نشان داده است که در شرایط بازارهای اسلامی اگر توزیع اولیه منابع «عادلانه» صورت گرفته باشد، مقدار و قیمتی که در این بازار برای کالاها و عوامل تولید تعیین می‌شود کارآمد و عادلانه خواهد بود.

قاسمی اصل (۱۳۹۸) با استفاده از روش تحلیلی به بررسی هویت نظریه سیاستی در اقتصاد اسلامی پرداخته است. در این بررسی مولفه‌های مفهومی، جایگاه، مبانی مشروعیت و سازوکار تدوین سیاست‌ها در اقتصاد اسلامی مورد بحث قرار گرفته است. براساس یافته‌های تحقیق، سیاست در اقتصاد اسلامی، عکس‌العملِ مقطعیِ دولت اسلامی به وضعیت موجود اقتصادی بر مبنای هنجارهای اقتصادی اسلام است. در رویکرد اسلامی، سیاست‌های فرهنگی بر سیاست اقتصادی حاکم است. مشروعیت تدوین سیاست اقتصادی، ناشی از مشروعیت حکومت و قواعد شرعی چون تواصی، امربه معروف و نهی از منکر، نصح مستشیر، تنبیه غافل، ارشاد جاهل و شورا است.

میرمعزی و همکاران (۱۳۹۷) به ارائه ایده‌ای در مورد «کمیابی» در اقتصاد اسلامی پرداخته‌اند. آنها با رویکرد تحلیلی و با استفاده از روش اسنادی، کمیابی در علم اقتصاد متعارف را به تفصیل بررسی و سپس، بر پایه برخی مشاهدات تجربی و آموزه‌های دینی، آن را نقد کرده‌اند. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که کمیابی مطلق، مطابق آیات قرآن کریم مورد پذیرش اسلام نیست. اما در مورد کمیابی نسبی می توان گفت کمیابی‌ای که منجر به تخصیص بهینه منابع می شود، با در نظر گرفتن برخی نکات، مورد تایید اسلام است.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-26]

کاشیان (۱۳۹۷) مبانی سیاست‌گذاری در اقتصاد متعارف و تبیین ملاک‌های سیاست‌گذاری اقتصادی در اسلام را مورد نقد قرار داده و نشان داده است که اقتصاد متعارف اصرار زیادی بر تحلیل هزینه فایده به عنوان ملاک اصلی سیاست‌گذاری دارد و آن را معیاری جهان شمول می‌داند. جمع‌بندی از مجموع ملاک‌های سیاست‌گذاری این است که مبنای اصلی سیاست‌گذاری در اقتصاد اسلامی توجه به مسئله حق (Right) می‌باشد و ملاک‌هایی مانند عدالت و کارایی ریشه در احقاق حق دارند. البته در کنار حق از رضایت عمومی نیز به عنوان ملاک دیگری بحث شده است و با استناد به آیات و روایات این موضوع نیز تبیین شده است. جایگاه مصلحت نیز به عنوان قاعده حاکم بر حق و رضایت عمومی تبیین شده است. در نهایت با تکیه بر ملاک‌های مورد نظر، نشان داده شده است که رویکرد هزینه فایده در شرایطی خاص می‌تواند قابل توجیه باشد و محدودیت‌های تحلیلی هزینه فایده در اقتصاد رفاه را نداشته باشد. ملاک و شروط سیاست‌گذار مسلمان نیز از همین منظر تبیین شده است.

هنرمند و همکاران (۱۳۹۸) با روش توصیفی-تحلیلی به این سوال پرداخته‌اند. که مکتب اخلاقی در اقتصاد اسلامی و اقتصاد متعارف چگونه است؟ آنها نشان دادند که در مکتب اخلاقی اقتصاد متعارف، هدف انسان از تمام فعالیت‌ها دوری از رنج و یا رسیدن به لذت مادی است؛ اما مکتب اخلاقی در اقتصاد اسلامی اهمیت زیادی برای معنویات قایل است و توجه به مادیات را تا جایی مشروع می‌داند که مانع از رشد و سعادت معنوی انسان نشود.

آقا نظری و بیدار (۱۳۹۷) با استفاده از روش تحلیلی به بررسی امکان پذیری علم اقتصاد اسلامی پرداختند. بنا به فرضیه تحقیق، گروه عمده ای از گزاره‌های اقتصاد اسلامی، علاوه بر داشتن ماهیت مکتبی، از هویت علمی نیز برخوردارند. گزاره‌های مزبور، محتوای علم اقتصاد اسلامی را تشکیل می دهند. بر اساس یافته‌های تحقیق، امکان پذیری علم اقتصاد اسلامی را می‌توان با توجه به سه دلیل ضرورت اقتصاد اثباتی برای تحقق آرمان‌های مکتبی اسلام، وجود گزاره‌های اقتصاد توصیفی در منابع نقلی اسلام و تاثیر مبانی و اصول مکتبی اسلام در رفتارهای اقتصادی اثبات کرد.

زنگنه (۱۳۹۹) روش شناختی مطالعات اقتصاد اسلامی و میزان تاثیرپذیری اقتصاد اسلامی از فلسفه اسلامی را بررسی کرده است. روش تحقیق، تحلیلی بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای بوده است. وی نتیجه گرفته است که با وجود تاکید اکثر دانشمندان اقتصاد اسلامی بر نقش و تاثیر مباحث فلسفی در روش شناسی مطالعات اقتصاد اسلامی، دیدگاه های فلسفه اسلامی در اقتصاد اسلامی امتداد نیافته یا اصولا مباحث روش‌شناسی، چندان مورد توجه اقتصاددانان اسلامی قرار نگرفته است. نتیجه نهایی بحث، ضرورت و لزوم بازنگری در روش شناسی مطالعات اقتصاد اسلامی بر اساس فلسفه اسلامی می‌باشد.

روش تحقیق

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-26]

این تحقیق از نوع توصیفی و به لحاظ هدف، کاربردی است. برای توصیف وضعیت از تحلیل محتوای ۶ برنامه توسعه ۵ ساله بعد از انقلاب استفاده شده است. کلیدواژه های مورد جستجو شامل «عدالت»، «اقتصاد اسلامی»، «عقود اسلامی»، «مصرف»، «تعاون»، «قرض‌الحسنه»، «وقف» و «بانکداری بدون ربا» و .... هستند. با توجه به این کلیدواژه‌ها و مولفه‌ها، تلاش شده ارتباط محتوایی برنامه‌ها با اقتصاد و بانکداری اسلامی بیان شود و اهمیت اقتصاد اسلامی در برنامه‌ها به صورت کیفی بررسی شود.

تحلیل محتوای برنامه‌های توسعه پنج ساله بعد از انقلاب

برنامه اول توسعه (۱۳۷۲-۱۳۶۸): تلاش در جهت تأمین قسط اسلامی و عدالت اجتماعی از طریق تأمین نیازمندی‌ها وگسترش حمایت‌های اقتصادی - اجتماعی از خانواده‌های ایثارگران، توجه خاص به آموزش کودکان استثنایی، تهیه و تدوین چهارچوب نظام تأمین اجتماعی بر اساس اصل ۲۹ قانون اساسی، حمایت از ایجاد تعاونی‌ها و تعیین چهارچوب‌های حقوقی لازم، تعمیم بیمه‌های اجتماعی با اولویت روستائیان، عشایر و گروه‌های آسیب‌پذیر، تعیین و اصلاح الگوی مصرف در جهت تأمین نیازهای انسان و جامعه در جریان رشد وتکامل مادی و معنوی با حفظ کرامت و آزادگی انسان، رعایت فرهنگ صحیح مصرفی مناطق و ترویج شعائر و فرهنگ اسلامی مصرف جزء خط مشی‌های اساسی این برنامه بوده است.

در این برنامه مستقیماً اسمی از اقتصاد یا بانکداری اسلامی برده نشده است اما توجه به قسط اسلامی و عدالت اجتماعی بیانگر رویکرد مثبت قانون گذار نسبت به عدالت اسلامی بوده است.

برنامه دوم توسعه (۱۳۷۸-۱۳۷۴): در این برنامه موارد زیر مصوب شده است:

تبصره ۱۰- بند الف- به منظور کمک به تأمین عدالت اجتماعی، کاهش فقر و محرومیت، ایجاد اشتغال و حمایت از بنگاه‌های اقتصادی کوچک، دولت مکلف است در جهت اجرای اصول ۴۳ و ۴۴ قانون اساسی ایجاد تعادل در سهم بخش‌های دولتی، تعاونی و خصوصی در اقتصاد کشور، افزایش سهم فعالیت‌های اقتصادی بخش تعاونی و همچنین اجرای طرح‌های اشتغال‌زا (خوداشتغالی)، از طریق پرداخت تسهیلات ارزان قیمت بانکی حمایت‌های‌لازم را به عمل آورد.

خط مشی‌های اساسی برای تلاش در جهت تحقق عدالت اجتماعی از طریق:

۱ - تقسیم بهینه منابع و امکانات عمومی در بین استان ها، بهبود توزیع درآمد و ثروت وکاهش ضریب جینی، اصلاح سیستم مالیاتی، جلوگیری از درآمدهای کاذب و غیر قانونی و بادآورده، تعمیم، گسترش و بهبود نظام تأمین اجتماعی، توجه به مناطق محروم و روستاها با اولویت اشتغال، بهداشت و آموزش، تولید وعمران، محرومیت‌زدایی و رفع عدم تعادل‌های منطقه‌ای دربرنامه‌های آمایش سرزمین و...

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-26]

تبصره ۲۹ بند الف – تشکیل شورای‌عالی الگوی مصرف به منظور ارائه الگوهای مطلوب در زمینه مصرف انرژی، غذا و دارو، پوشاک، حمل و نقل، مسکن، آب و غیره و اشاعه فرهنگ استفاده از تولیدات داخلی و مبارزه با اسراف و تبذیر و گسترش و ترویج فرهنگ کار و تولید و ساده‌زیستی متناسب با امکانات و شئون جامعه اسلامی

در برنامه دوم توسعه، اهمیت دادن به عدالت اجتماعی، افزایش سهم بخش تعاون در اقتصاد ملی، هدفگذاری کاهش فقر و محرومیت، بهبود توزیع درآمد و ثروت، جلوگیری از درآمدهای کاذب و بادآورده، مبارزه با اسراف و تبذیر، ترویج فرهنگ کار و تولید و ساده زیستی از جمله نشانه‌های توجه به ارزش ها و مفاهیم اقتصاد اسلامی است.

برنامه سوم توسعه (۱۳۸۳-۱۳۷۹): در این برنامه به مواد و تبصره های زیر می‌توان اشاره کرد: ماده ۳۶ این برنامه نظام تأمین اجتماعی را حقی همگانی برای توسعه عدالت اجتماعی دانسته است. همچنین ماده ۱۲۵، شفاف‌سازی اقتصادی و بهبود رفاه اجتماعی را از ضرورت‌های صیانت از منابع ملی، نیل به عدالت اجتماعی، توسعه ارتباطات به نقاط غیر برخوردار، بالا بردن بازده ملی و بازده بخشی، مطرح کرده است. تبصره الف ماده ۱۵۵ بر گسترش عدالت اجتماعی و فراهم کردن امکان استفاده عادلانه اقشار مختلف جامعه از کالاها و خدمات فرهنگی، ورزشی و هنری به منظور ایجاد تعادل و کاهش نابرابریها تأکید کرده است.

در این برنامه بر استفاده مؤثر از مؤسسات خیریه و امکانات مردمی و وقف در راستای نظام جامع تامین اجتماعی تمرکز شده است.

آنچه از محتوای برنامه سوم مشخص است، تأمین اجتماعی، عدالت اجتماعی و نقش وقف و خیریه‌ها در تأمین اجتماعی مورد تأکید قانون گذار بوده است و مباحث تعاون و بانکداری اسلامی و امثال آنها کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

برنامه چهارم توسعه(۱۳۸۸-۱۳۸۴): این برنامه حاوی مصوبات زیر در رابطه با مولفه‌های مرتبط با اقتصاد اسلامی بوده است:

در ماده ۳ این برنامه، برای مدیریت بهینه انرژی و اصلاحات ساختاری مصرف انرژی و برقراری عدالت اجتماعی، دولت مکلف بوده اصلاح قیمت‌های انرژی را انجام دهد و از محل منابع حاصله ساختمان‌ها و مسکن شهری و روستائی در مقابل زلزله را مقاوم‌سازی نماید. به گسترش و بهبود کیفیت حمل و نقل عمومی و تولید خودروهای دوگانه سوز و توسعه عرضه گازطبیعی فشرده کمک نماید، به حمل و نقل عمومی درون شهر یارانه دهد. نقاط حادثه‌خیز جاده‌ای را کاهش دهد. طرح‌های بهینه‌سازی و کمک به اصلاح و ارتقاء فناوری وسایل، تجهیزات کارخانجات و سامانه‌های مصرف کننده

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-26]

انرژی در جهت کاهش مصرف انرژی وآلودگی هوا و توانمندسازی مردم درکاربرد فناوریهای کم مصرف را اجرا نماید و...

مطابق با بند ج ماده ۳۰- وزارت مسکن و شهرسازی مکلف بوده است طرح‌جامع مسکن را حداکثر تا پایان سال ۱۳۸۴ تهیه نماید. این طرح مشتمل بر محورهای زیر با رویکرد توسعه پایدار، عدالت اجتماعی وتوانمندسازی اقشار کم‌درآمد بوده است:

۱- تقویت تعاونی‌های تولید مسکن، سازمانهای خیریه و غیردولتی فعال در بخش‌مسکن
۲- مدیریت یکپارچه و منسجم زمین برای تأمین مسکن و توسعه شهر و روستا
۳- تشکیل بازار ثانویه رهن براساس ضوابط قانونی مصوب مجلس شورای‌اسلامی
۴- افزایش سهم انبوه‌سازی در ساخت مسکن به میزان سه برابر عملکرد برنامه سوم
۵-گسترش بازار سرمایه مسکن و اتخاذ تدابیر لازم برای تأمین سرمایه در بخش

در ماده ۹۰ مصوب شده که به منظور ارتقاء عدالت توزیعی در دسترسی عادلانه مردم به خدمات بهداشتی و درمانی و در جهت کاهش سهم خانوارهای کم‌درآمد و آسیب‌پذیر از هزینه‌های بهداشتی و درمانی آنها، توزیع منابع و امکانات بهداشتی و درمانی باید به نحوی صورت گیرد که«شاخص مشارکت عادلانه مالی مردم» به ۹۰ درصد ارتقاء یابد و سهم مردم ازهزینه‌های سلامت حداکثر از ۳۰ درصد افزایش نیابد و میزان خانوارهای‌آسیب‌پذیر از هزینه‌های غیرقابل تحمل سلامت به یک درصد کاهش یابد.

ج – قرار بوده به‌منظور تعمیم عدالت در بهره‌مندی از خدمات بهداشتی درمانی، خدمات‌بیمه پایه درمانی روستائیان عشایری، معادل مناطق شهری تعریف و اجرا شود.

در ماده ۹۵، دولت مکلف بوده است به منظور استقرار عدالت و ثبات اجتماعی، کاهش نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی، کاهش فاصله دهک‌های درآمدی و توزیع عادلانه درآمد در کشور و کاهش فقر و محرومیت و توانمندسازی فقرا، از طریق تخصیص کارآمد و هدفمند منابع تأمین اجتماعی و یارانه‌ای پرداختی، برنامه‌های جامع فقرزدایی و عدالت اجتماعی را بامحورهای ذیل تهیه و به اجرا بگذارد.

الف - گسترش و تعمیق نظام جامع تأمین اجتماعی در ابعاد جامعیت – فراگیری و اثربخشی
ب - اعمال سیاست‌های مالیاتی، با هدف باز توزیع عادلانه درآمدها
ج - تعیین خط فقر و تبیین برنامه‌های توانمندسازی متناسب و ساماندهی نظام‌خدمات حمایت‌های اجتماعی برای پوشش کامل جمعیت زیر خط فقر مطلق و نظام تأمین اجتماعی
هـ - ارتقاء مشارکت نهادهای غیردولتی و مؤسسات خیریه در برنامه‌های فقرزدایی
و - امکان تأمین غذای سالم و کافی در راستای سبد مطلوب غذایی و تضمین‌خدمات بهداشتی، درمانی و توان‌بخشی رایگان و تأمین مسکن ارزان قیمت و...

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-26]

ز - فراهم کردن حمایت‌های حقوقی، مشاوره‌های اجتماعی و مددکاری، برای دفاع از حقوق فردی، خانوادگی و اجتماعی فقرا

ح – اتخاذ رویکرد توانمندسازی و مشارکت محلی براساس الگوی نیازهای اساسی توسعه و تشخیص نیاز توسط جوامع محلی

ط - طراحی روش‌های لازم برای افزایش بهره‌وری و درآمد روستائیان و عشایر

در ماده ۱۰۲، دولت موظف بوده است برنامه توسعه بخش تعاونی را با رویکرد استفاده مؤثر از قابلیت‌های بخش تعاونی، در استقرار عدالت اجتماعی و توزیع عادلانه درآمدها و کاهش تصدی‌های دولتی مشتمل بر محورهای ذیل تهیه و تا پایان سال ۱۳۸۳ تقدیم مجلس شورای اسلامی نماید.

الف - توانمندسازی جوانان، زنان، فارغ‌التحصیلان و سایر افراد جویای کار

ب - ارتقای بهره‌وری و توسعه و بهبود مدیریت تعاونی‌ها.

ج - ترویج فرهنگ تعاون

د - اولویت دادن به بخش تعاونی، در انتقال فعالیت‌ها و کاهش تصدی‌های بخش‌دولتی اقتصاد به بخش غیردولتی.

و - تسهیل فرآیند دستیابی تعاونی‌ها به منابع، امکانات، فناوری‌های نوین و بازارها و بهبود محیط کسب و کار.

ز - تسهیل ارتباطات و توسعه پیوندهای فنی، اقتصادی و مالی بین انواع تعاونی ها.

در ماده ۱۳۵، نقش و وظایف دولت در حوزه‌های «امور حاکمیتی»، به شرح ذیل تنظیم شده است:

الف - امور حاکمیت: امور حاکمیتی دولت که تحقق آن موجب اقتدار حاکمیت کشور است و منافع آن بدون محدودیت شامل همه اقشار جامعه می‌گردد عبارتند از:

۱- سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و نظارت در بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی.

۲- برقراری عدالت و تأمین اجتماعی و بازتوزیع درآمد.

مطابق با بند ب ماده ۱۰- الزام بانک‌ها به پرداخت تسهیلات با نرخ کمتر در قالب عقود اسلامی درصورتی مجاز است که از طریق یارانه یا وجوه اداره شده توسط دولت تأمین شود.

بند ح ماده ۱۰- به‌منظور اجرای سیاست‌های پولی به بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران اجازه داده می‌شود که از ابزار اوراق مشارکت و سایر ابزارهای مشابه در قالب عقود اسلامی موضوع قانون عملیات بانکی بدون ربا مصوب ۱۳۶۲،۶،۸ با تصویب مجلس شورای اسلامی استفاده نماید.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-26]

در برنامه چهارم توسعه، مولفه‌هایی چون عدالت اجتماعی، عدالت توزیعی، تعاونی‌ها، خیریه‌ها، عقود اسلامی و ابزارهای مربوطه درراستای عملیات بانکی بدون ربا، سبب شده که نقش اقتصاد و بانکداری اسلامی نسبت به برنامه‌های قبلی پررنگ‌تر باشد.

برنامه پنجم توسعه(۱۳۹۴-۱۳۹۰): مواد و تبصره‌های مرتبط با اقتصاد و بانکداری اسلامی در این برنامه عبارتند از:

ماده۱ـ دولت موظف بوده است با همکاری سایر قوا «الگوی توسعه اسلامی ـ ایرانی» که مستلزم رشد و بالندگی انسان‌ها بر مدار حق و عدالت و دستیابی به جامعه‌ای متکی بر ارزش‌های اسلامی و انقلابی و تحقق شاخص‌های عدالت اجتماعی و اقتصادی باشد را تا پایان سال ۱۳۹۶ برنامه تدوین و جهت تصویب به مجلس شورای اسلامی ارائه دهد. این الگو پس از تصویب در مجلس شورای اسلامی مبنای تهیه برنامه ششم و برنامه‌های بعدی قرار می‌گیرد.

و ـ وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی موظفند با همکاری سایر دستگاه‌های ذی‌ربط ضمن ارتقاء کمی و کیفی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی بر اساس عدالت آموزشی و اولویت‌های سند چشم‌انداز شاخص‌های آن را پایش نموده و گزارش عملکرد سالانه را به کمیسیون آموزش و تحقیقات مجلس شورای اسلامی ارائه نماید.

ماده۱۹ـ الف ـ در راستای تحقق بند (۸) سیاست‌های کلی ابلاغی و با هدف ارتقاء کیفی سه حوزه دانش، مهارت و تربیت اسلامی به دولت اجازه داده می‌شود برنامه تحول بنیادین در نظام آموزش و پرورش کشور را تدوین نماید و پس از تصویب در هیأت وزیران به اجراء درآورد. در این راستا به‌کارگیری فناوری ارتباطات و اطلاعات در کلیه فرآیندها جهت تحقق عدالت آموزشی و تسهیل فرآیندهای موجود و ارائه برنامه‌های آموزشی و دروس دوره‌های تحصیلی به صورت الکترونیکی ضرورت خواهد داشت.

ماده۳۴ـ بند ب- به منظور تحقق شاخص عدالت در سلامت و کاهش سهم هزینه‌های مستقیم مردم به حداکثر معادل ۳۰ درصد هزینه‌های سلامت، ایجاد دسترسی عادلانه مردم به خدمات بهداشتی درمانی... و ۱۰ درصد خالص کل وجوه حاصل از اجرای قانون هدفمندکردن یارانه‌ها علاوه بر اعتبارات بخش سلامت افزوده می‌شود.

ماده۱۲۴ـ دولت به منظور توسعه بخش تعاون و ارتقاء سهم آن به ۲۵ درصد اقتصاد ملی تا پایان برنامه با رویکرد ایجاد اشتغال، گسترش عدالت اجتماعی و توانمندسازی اقشار متوسط و کم‌درآمد جامعه، اقدامات زیر را انجام می‌دهد:

الف ـ افزایش سهم تعاونی‌ها به ۱۵ درصد در بازار پولی کشور تا سال چهارم برنامه از طریق فراهم نمودن تسهیلات لازم جهت صدور مجوز فعالیت مؤسسات مالی و پولی و بانک‌های تعاونی.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-26]

ب ـ افزایش سالانه سرمایه بانک توسعه تعاون و صندوق ضمانت سرمایه‌گذاری تعاون در جهت ارتقاء سهم آنها در رشد بخش تعاونی

ماده۱۸۰ـ در راستای تحقق اصل چهل و هشتم (۴۸) قانون اساسی، سیاست‌های کلی و جهت حصول به اهداف چشم‌انداز و به منظور استفاده متوازن از امکانات کشور و توزیع عادلانه و رفع تبعیض و ارتقاء سطح مناطق کمتر توسعه‌یافته و تحقق پیشرفت و عدالت، دولت مکلف است در توزیع منابع عمومی و یارانه سود تسهیلات به نحوی عمل نماید که فاصله شاخص برخورداری شهرستان‌های با کمتر از سطح متوسط کشور در پایان برنامه چهارم در بخشهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیربنایی و امنیتی در هر سال برنامه حداقل ۱۰ درصد به سطح یادشده نزدیک شود.

ماده۱۸۱ـ به منظور ارتقاء نظام برنامه‌ریزی کشور با لحاظ نمودن دو اصل آمایش سرزمین و پایداری محیطی در کلیه فعالیت‌های توسعه‌ای و سرمایه‌گذاری‌های ملی و استانی، ایجاد هماهنگی بخشی، منطقه‌ای و بخشی ـ منطقه‌ای و رعایت عدالت در توزیع منابع و فرصت‌ها، توسعه متوازن مناطق، ارتقاء توانمندی‌های مدیریتی استان‌ها و انتقال اختیارات اجرائی به استان‌ها و تمرکز امور حاکمیتی در مرکز، ساز و کارها و شاخص‌های لازم به تصویب هیأت وزیران می‌رسد.

ماده۸۶ ـ به منظور گسترش و نهادینه‌کردن سنت پسندیده قرض‌الحسنه:

الف ـ شبکه بانکی کشور موظف است حداکثر تا پایان سال اول برنامه نسبت به تفکیک حساب‌ها و ایجاد ساز و کارهای مجزای اداری به نحوی اقدام نماید که منابع تجهیزشده از حساب‌های پس‌انداز قرض‌الحسنه پس از کسر ذخیره قانونی و احتیاطی، صرفاً برای اعطاء تسهیلات قرض‌الحسنه صرف شود.

ماده۹۷ـ با توجه به بند (۲۳) سیاست‌های کلی برنامه پنجم ابلاغی مقام معظم رهبری شورای پول و اعتبار موظف است طی سال‌های برنامه موارد زیر را انجام دهد:

الف ـ اصلاح رویه‌های اجرائی، حسابداری و مالی در سامانه بانکی مطابق اهداف و احکام بانکداری بدون ربا

ب ـ ترویج استفاده از ابزارهای تأمین مالی اسلامی جدید نظیر صکوک جهت کمک به تأمین مالی اسلامی بانک‌های کشور

ماده۹۸ـ به عقود مندرج در فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا، عقود اسلامی استصناع، مرابحـه و خرید دین اضافه می‌شود.

ماده۱۰۷ـ تشکیل گروه اقتصادی با منافع مشترک با مشارکت دو یا چند شخص حقیقی و حقوقی به منظور تسهیل و گسترش فعالیت اقتصادی و تجاری برای یک دوره محدود و براساس قراردادی

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-26]

کتبی پس از ثبت در مرجع ثبت شرکت‌ها در قالب شرکت مدنی و ضوابط و شرایط مربوط به آن و با رعایت موازین اسلامی و اصل منع اضرار به غیر و منع انحصار مجاز است.

بند ف ماده ۲۲۴ ـ به منظور تأمین منابع ارزی مورد نیاز طرح‌های دارای توجیه فنی و اقتصادی و مالی و زیست محیطی شرکت‌های دولتی اجازه داده می‌شود در حدود ارقام مقرر در قوانین بودجه سنواتی حسب مورد نسبت به صدور اوراق صکوک اسلامی و یا اوراق مشارکت ارزی در بازارهای مالی داخلی و خارجی با رعایت ضوابط بانک مرکزی و در سقف مقرر در ماده (۸۱) این قانون اقدام نمایند. صدور اوراق یادشده منوط به تأیید بانک مرکزی و معاونت بوده و بازپرداخت و تضمین اصل و سود این اوراق با شرکت‌های مربوط است. صدور اوراق مشارکت یا صکوک اسلامی با سود تشویقی منوط به تأیید شورای پول و اعتبار است.

بر اساس مواد و تبصره‌های مختلف قانون برنامه پنجم توسعه می‌توان گفت که در این برنامه توجه به مولفه‌هایی نظیر حق و عدالت، عدالت آموزشی، عدالت در سلامت، عدالت اجتماعی، توزیع عادلانه و رفع تبعیض، عدالت در توزیع منابع و فرصت‌ها، سنت قرض‌الحسنه، عقود اسلامی استصناع، مرابحه و خرید دین، اوراق مشارکت و صکوک اسلامی و منع انحصار سبب شده که مفاهیم اقتصاد و بانکداری اسلامی برجسته‌تر باشند.

برنامه ششم توسعه(۱۴۰۰-۱۳۹۶): در این برنامه مواد و تبصره‌های مرتبط با اقتصاد و بانکداری اسلامی به شرح زیر هستند:

ماده۴ـ جهت تأمین حداقل ۲/۸ واحد درصد از رشد ۸ درصد اقتصاد از محل ارتقای بهره‌وری کل عوامل تولید و همچنین رشد سرمایه‌گذاری به میزان متوسط سالانه ۲۱/۴ درصد در طول سالهای اجرائی برنامه، کلیه دستگاه‌های اجرائی با هماهنگی با دولت اقدامات زیر را به‌عمل آورند. مسؤولیت اجراء بر عهده دولت می‌باشد:

ز ـ دولت مکلف است به منظور نیل به رشد و توسعه اقتصادی بر پایه عدالت نسبت به اعمال سیاست‌های اشتغال‌زایی، مهارت‌افزایی و ارتقای دانش حرفه‌ای و حمایت از مشاغل کوچک خانگی و دانش‌بنیان مبتنی بر سند ملی کار شایسته، اقدام نماید. سند مزبور باید مبتنی بر کاهش نرخ بیکاری به میزان حداقل ۰/۸ درصد سالانه در طول سال‌های اجرای قانون برنامه باشد.

ماده۲۶ـ به‌منظور رقابت‌پذیر کردن عدالت بین منطقه‌ای و سرزمینی و تقویت خوداتکایی، افزایش انگیزه وصول درآمد استانی:

الف ـ دولت موظف است:

۱ـ در طول سال اول اجرای قانون برنامه سند آمایش سرزمین ملی و استانی را تهیه کند و پس از تصویب شورای عالی آمایش سرزمین از سال دوم اجرای قانون برنامه به اجراء در آورد.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-26]

ماده۲۷ـ دولت مکلف است در راستای برنامه‌ریزی منطقه‌ای و تقویت اقتصاد روستایی و توسعه اقتصاد صادرات‌محور در طول اجرای قانون برنامه هر سال، در پنج‌هزار روستا با توجه به استعدادها و ظرفیت‌های بومی و محیطی و قابلیت محلی ـ اقتصادی آن منطقه، با مشارکت نیروهای محلی و با بهره‌گیری از تسهیلات بانکی، حمایت‌های دولتی و سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، برنامه توسعه اقتصادی و اشتغال‌زایی آن روستاها را به‌وسیله سازمان استان تهیه کند. سازمان موظف است تعداد روستاهای سهمیه استانی را تا سه ماه اول سال اول اجرای قانون برنامه اعلام نماید.

ماده۳۰ـ دولت مکلف است بررسی‌های لازم جهت برقراری عدالت در نظام پرداخت، رفع تبعیض و متناسب‌سازی دریافت‌ها و برخورداری از امکانات شاغلین، بازنشستگان و مستمری‌بگیران کشوری و لشکری سنوات مختلف را انجام دهد.

ماده ۳۹ـ تبصره الف ـ به‌منظور ارتقای عدالت اجتماعی، افزایش بهره‌وری در مصرف آب و انرژی و هدفمندکردن یارانه‌ها در جهت افزایش تولید و توسعه نقش مردم در اقتصاد، به دولت اجازه داده می‌شود که قیمت آب و حاملهای انرژی و سایر کالاها و خدمات یارانه‌ای را با رعایت ملاحظات اجتماعی و اقتصادی و حفظ مزیت نسبی و رقابتی برای صنایع و تولیدات، به‌تدریج تا پایان سال ۱۴۰۰ با توجه به مواد (۱)، (۲) و (۳) قانون هدفمندکردن یارانه‌ها مصوب ۱۵/۱۰/۱۳۸۸ اصلاح و از منابع حاصل به‌صورت هدفمند برای افزایش تولید، اشتغال، حمایت از صادرات غیرنفتی، بهره‌وری، کاهش شدت انرژی، کاهش آلودگی هوا و ارتقای شاخص‌های عدالت اجتماعی و حمایت‌های اجتماعی از خانوارهای نیازمند و تأمین هزینه‌های عملیاتی و سرمایه‌گذاری شرکت‌های ذی‌ربط در چهارچوب بودجه‌های سالانه اقدام لازم را به‌عمل آورد.

ماده ۷۸ـ دولت مکلف است در راستای تحقق عدالت اجتماعی و حمایت از اقشار آسیب‌پذیر و بسط پوشش‌های امدادی، حمایتی و بیمه‌ای و پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی نسبت به طراحی و اجرای برنامه‌های لازم برای نیل به اهداف مندرج در جدول ۱۵ اقدام و گزارش پیشرفت کار را هر شش‌ماه یک‌بار به مجلس ارائه کند:

از محتوای برنامه ششم توسعه مشخص است که رشد و توسعه اقتصادی مبتنی بر عدالت، عدالت بین منطقه ای و سرزمینی، عدالت در نظام پرداخت، رفع تبعیض و عدالت اجتماعی به مثابه مولفه‌های توسعه اقتصادی با مضامین اقتصاد اسلامی سازگاری دارند اما توجه به اقتصاد و بانکداری اسلامی بر خلاف مصوبات برنامه چهارم و پنجم توسعه چندان پررنگ نیست.

کارکردهای اقتصاد اسلامی

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-26]

علیرغم شدت و ضعف حساسیت قانون‌گذار در توجه به اقتصاد اسلامی و ابعاد متعدد آن، کارکردهای خاصی از نظام اقتصادی اسلامی در اقتصاد ایران تحقق یافته است. تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا[۱] در سال ۱۳۶۲، شکل گیری بنگاه‌های اقتصادی اسلامی از جمله سازمان اقتصاد اسلامی ایران، جذب سپرده‌ها و پرداخت تسهیلات قرض‌الحسنه توسط بانک‌ها، تاسیس صندوق‌های قرض‌الحسنه در اندازه‌های کوچک و بزرگ، تشکیل تعاونی‌های مختلف تولیدی و خدماتی، تاسیس بانک توسعه تعاون، تشکیل وزارت تعاون و سپس ادغام در وزارت کار و امور اجتماعی و تشکیل انجمن علمی اقتصاد اسلامی ایران از جمله این کارکردها به شمار می‌روند.

قانون عملیات بانکی بدون ربا، اهداف مهمی شامل استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل، فعالیت در جهت تحقق اهداف و سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی دولت جمهوری اسلامی، ایجاد تسهیلات لازم جهت گسترش تعاون عمومی و قرض‌الحسنه، حفظ ارزش پول و ایجاد تعادل در موازنه پرداخت‌ها و تسهیل مبادلات بازرگانی و تسهیل در امور پرداخت‌ها و دریافت‌ها و مبادلات و معاملات را عنوان کرده است. این قانون در زمینه قرض‌الحسنه، افتتاح انواع حساب‌های قرض‌الحسنه (جاری و پس‌انداز) را از وظایف بانکداری بدون ربا برشمرده است.

سازمان اقتصاد اسلامی ایران با بیش از ۱۰۰۰ صندوق قرض‌الحسنه با هدف ترویج فرهنگ قرض‌الحسنه همکاری دارد[۲]. هدف از تشکیل سازمان، کمک به سالم‌سازی اقتصاد کشور و خدمت به مردم و تأمین بخشی از نیازهای جامعه است و تحصیل سود مادی مورد نظر صاحبان سهام نمی‌باشد لذا چنانچه در سال مالی سودی عاید سازمان گردد در جهت تحکیم اهداف و مبانی جمهوری اسلامی به مؤسسات عام المنفعه تادیه خواهد شد و یا به مطالعه و تحقیق در علوم اسلامی و مورد نیاز اختصاص یافته و یا به مصارف خیریّه دیگر خواهد رسید. این سازمان تاکنون به رشد و توسعه کشاورزی و دامداری و احیاء تعدادی از کارگاه ها و کارخانجات تولیدی کمک نموده و با پرداخت وام‌های درمانی، ازدواج، تحصیلی و تهیه مسکن، به اقشار کم درآمد جامعه کمک نموده است.

در زمینه سپرده‌ها و تسهیلات قرض‌الحسنه، شواهد آماری نشان می‌دهند که کل سپرده‌های قرض‌الحسنه در ایران از ۷۸۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۶۳ به حدود ۳۲۶۱۷۰۰ میلیارد ریال در سال ۱۴۰۰ افزایش یافته و سالانه تقریباً ۲۵/۳ درصد رشد کرده است. در همین مدت، کل تسهیلات قرض‌الحسنه از حدود ۷۸ میلیارد ریال به ۶۱۸۳۴۰۰ میلیارد ریال افزایش یافته و نرخ رشد سالانه ۳۵/۶ درصد را به ثبت رسانده است. نمودار ۱، روند سپرده ها و تسهیلات قرض‌الحسنه را در دوره

---

۱ مجلس شورای اسلامی(۱۳۶۲). قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره). تاریخ تصویب: ۱۳۶۲/۰۶/۰۸

۲ https://seei.ir/Sazman/sazman.aspx

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-26]

۱۴۰۰-۱۳۶۳ به فرم لگاریتمی به تصویر کشیده است[۱]. مطابق این شکل، تا سال ۱۳۸۰ حجم تسهیلات قرض‌الحسنه کمتر از حجم سپرده ها بوده است، در حالی که از سال ۱۳۸۱تسهیلات از سپرده ها پیشی گرفته است و در سال های اخیر به ویژه از سال ۱۳۹۴، شکاف منابع و مصارف قرض‌الحسنه به نفع تسهیلات بیشتر شده است.

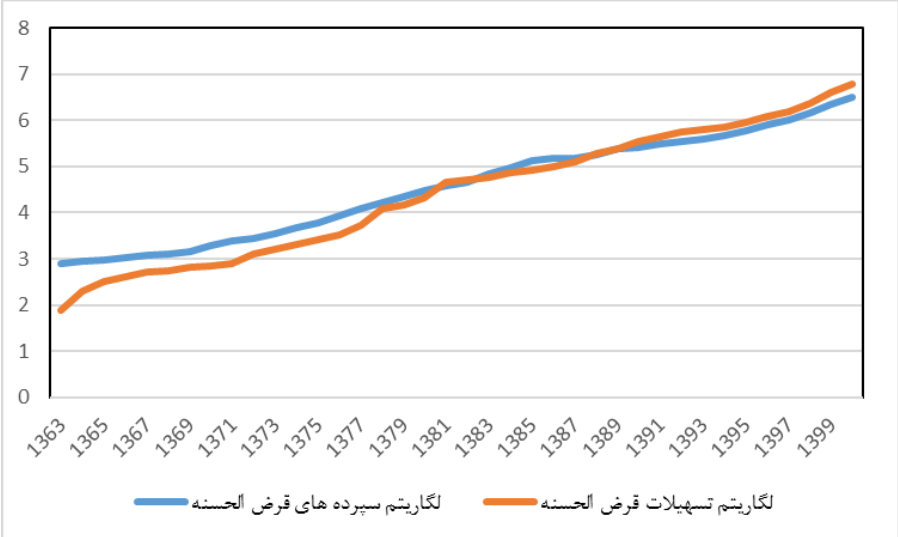

نمودار ۱: روند سپرده ها و تسهیلات قرض‌الحسنه (به فرم لگاریتمی)

منبع داده ها: بانک مرکزی

همچنانکه اشاره شد تشکیل انجمن علمی اقتصاد اسلامی ایران از نمودهای رونق اقتصاد اسلامی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی است. این انجمن در سال ۱۳۸۲پس از اخذ مجوز از معاونت پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری تأسیس شد و تحت نظارت کمیسیون انجمن‌های علمی ایران شروع به فعالیت کرد. انجمن از ابتدای فعالیت در راستای تدوین متون اقتصاد اسلامی و ترویج این علم در دانشگاه‌های کشور گام برداشته است.

از جمله اهداف این انجمن می‌توان به گسترش، پیشبرد و ارتقای علم، توسعه کمی و کیفی نیروهای متخصص در زمینه‌های مربوط به اقتصاد و اقتصاد اسلامی؛ انجام تحقیقات علمی و فرهنگی

---

۱ به دلیل افزایش شدید تسهیلات و سپرده های قرض الحسنه در دو دهه ۱۳۸۰ و ۱۳۹۰ نسبت به دهه ۱۳۶۰ نمودار این متغیرها بر حسب ارقام مطلق گویایی لازم را نداشت و برای نشان دادن اختلاف بارز بین دو متغیر از تبدیل لگاریتمی آنها استفاده شده است.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-26]

در سطح بین‌المللی با همکاری محققان و متخصصان اقتصاد اسلامی؛ همکاری با نهادهای اجرایی، علمی و پژوهشی در زمینه ارزیابی و بازنگری طرح‌ها و برنامه‌های مربوط به امور آموزش و پژوهش در زمینه اقتصاد و اقتصاد اسلامی؛ تشکیل گردهمایی های علمی در سطوح ملی و بین‌المللی و انتشار کتب و نشریات علمی اشاره کرد. تا پایان سال ۱۴۰۱ تعداد کل اعضای انجمن (اعم از پیوسته، دانشجویی و عضو حقوقی) شامل ۴۳۲ عضو بوده و اعضای پیوسته (غالباً اعضای هیات علمی) قریب به ۴۹ درصد از تعداد کل اعضا را به خود اختصاص دادند. این انجمن فعالیت‌های اثرگذاری در زمینه ترویج اقتصاد اسلامی در دانشگاه‌ها تاکنون انجام داده است. برگزاری ۱۲ نشست تخصصی و ۱۲ همایش ملی اقتصاد اسلامی با مشارکت دانشگاه‌های مختلف، انتشار پنج نشریه تخصصی شامل اقتصاد و بانکداری اسلامی به صورت مستقل و فصلنامه اقتصاد اسلامی، فصلنامه نظریه‌های کاربردی اقتصاد، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی و فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی به صورت مشترک، بخشی از این فعالیت‌ها به شمار می‌روند.

نتیجه‌گیری

نفع شخصی، فسادهای گسترده و تورم های شدید در چارچوب اقتصاد ایران، سبب کم‌سویی اقتصاد اسلامی و به حاشیه راندن آن شده و در دوره‌های اخیر امتیازات پژوهشی قابل اختصاص به مقالات مرتبط در زمینه اقتصاد اسلامی‌توانسته است اسم اقتصاد اسلامی را در محافل دانشگاهی همچنان زنده نگه دارد.

نگاهی به برنامه‌های ۵ ساله توسعه بعد از انقلاب نشان می‌دهد که موضوع اقتصاد و بانکداری اسلامی چندان مورد توجه این برنامه‌ها نبوده است و از میان ۶ برنامه توسعه می‌توان گفت که:

در برنامه چهارم توسعه، مولفه هایی چون عدالت اجتماعی، عدالت توزیعی، تعاونی ها، خیریه‌ها، عقود اسلامی و ابزارهای مربوطه در راستای عملیات بانکی بدون ربا، سبب شده که نقش اقتصاد و بانکداری اسلامی نسبت به برنامه‌های قبلی پررنگ‌تر باشد. همچنین، بر اساس مواد و تبصره‌های مختلف قانون برنامه پنجم توسعه، توجه به مولفه‌هایی نظیر حق و عدالت، عدالت آموزشی، عدالت در سلامت، عدالت اجتماعی، توزیع عادلانه و رفع تبعیض، عدالت در توزیع منابع و فرصت‌ها، سنت قرض‌الحسنه، عقود اسلامی استصناع، مرابحه و خرید دین، اوراق مشارکت و صکوک اسلامی و منع انحصار سبب شده که مفاهیم اقتصاد و بانکداری اسلامی برجسته‌تر باشند.

در این برنامه‌ها ذکر مستقیمی از اقتصاد اسلامی به میان نیامده است و این کم توجهی به موضوع اقتصاد اسلامی- از نوع نظام یا مکتب- سبب شده که در اجرا نیز مولفه های اقتصاد اسلامی چندان مورد توجه سیاستگذاران و مجریان برنامه‌ها نباشد.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-26]

منابع

۱. آقانظری، ح.، و بیدار، م. (۱۳۹۸). ادله امکان پذیری علم اقتصاد اسلامی. معرفت اقتصاد اسلامی، ۱۱(۱ (پیاپی ۲۱))، ۱۶۵-۱۸۴.

۲. بانک اطلاعات سری های زمانی اقتصادی. مندرج در: https://tsd.cbi.ir

۳. بختیاری، ص. (۱۳۷۹). اقتصاد اثباتی, اقتصاد هنجاری و اقتصاد اسلامی. نامه مفید، ۶(۳ (پیاپی۲۳))، ۹۹-۱۰۸.

۴. دادگر، ی.، و عزتی، م. (۱۳۸۲). عقلانیت در اقتصاد اسلامی . پژوهش های رشد و توسعه پایدار (پژوهشهای اقتصادی)، ۳(۹-۱۰)، ۱-۲۴.

۵. زنگنه، م. (۱۳۹۹). تاثیرگذاری فلسفه بر روش شناسی اقتصاد (مطالعه تطبیقی اقتصاد متعارف و اقتصاد اسلامی). مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ۲۴(۳ (پیاپی ۸۴))، ۵۶۵-۵۸۴.

۶. صدر، س. (۱۳۸۱). تعامل علم اقتصاد و مکتب اقتصاد اسلامی. پژوهش های رشد و توسعه پایدار (پژوهشهای اقتصادی)، ۲(۶-۵)، ۱-۳۱.

۷. قاسمی اصل اصطهباناتی، م. (۱۳۹۸). نظریهٔ سیاستی در اقتصاد اسلامی. معرفت اقتصاد اسلامی، ۱۰(۲ (پیاپی ۲۰))، ۱۶۱-۱۷۸.

۸. قانون برنامه اول توسعه اقتصادی ، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۶۸/۱۱/۱۱ مجلس شورای اسلامی

۹. قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی ، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۷۳/۹/۲۰ مجلس شورای اسلامی

۱۰. قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی ، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۷۹/۰۱/۱۷ مجلس شورای اسلامی

۱۱. قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی ، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۸۳/۰۶/۱۱ مجلس شورای اسلامی

۱۲. قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی ، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۸۹/۱۰/۱۵ مجلس شورای اسلامی

۱۳. قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی ، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۹۶/۰۱/۱۶ مجلس شورای اسلامی

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-26]

۱۴. کاشیان، ع. (۱۳۹۷). معیارهای سیاست‌گذاری اقتصادی: از اقتصاد متعارف تا اقتصاد اسلامی. سیاست‌گذاری اقتصادی، ۱۰(۱۹)، ۱۰۷-۱۳۹.

۱۵. مجلس شورای اسلامی(۱۳۶۲). قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره). تاریخ تصویب: ۱۳۶۲/۰۶/۰۸

۱۶. میرمعزی، س.، و غفاری، م.، و عباسی، ح. (۱۳۹۸). مفهوم کمیابی در اقتصاد سرمایه داری و اقتصاد اسلامی. معرفت اقتصاد اسلامی، ۱۱(۱ (پیاپی ۲۱))، ۱۵۱-۱۶۴.

۱۷. هنرمند، س.، و سروش، ج.، و هراتیان، ع. (۱۳۹۸). مکتب اخلاقی در اقتصاد اسلامی و اقتصاد متعارف. پژوهش نامه اخلاق، ۱۲(۴۶)، ۵۷-۷۰.

18. IslamicEconomic Studies. Available at: https://www.emeraldgrouppublishing.com/journal/ies
19. Journal of Islamic Economics. Available at: https://dergipark.org.tr/en/pub/jie
20. Journal of Islamic Economic and Business Research. Available at: https://jiebr.umy.ac.id/index.php/jiebr

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-26]

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-26]